

ZSÁVOLYA ZOLTÁN

A nemzeti fordulat kisprózája

Tematikus, narratív és műfaji alakzatok Tormay Cécile húszas években írt elbeszéléseiben

A fordulat ténye

Nincs különösebb okunk kételkedni annak a vonatkozó szakirodalom által sűrűn hangoztatott megállapításnak az érvényességében, hogy az 1918–1920 közötti időszak *sajnálatos eseményei* – a háború elvesztése, a forradalmak, hazánk köztársasági államformájának átmeneti megvalósítása a maga áldemokratikus anomáliáival, ezzel nagyjából egyidőben a Trianont *de facto* megelőző, máris elszenvedett területvesztések, majd a Tanácsköztársaság terroridőszakának polgárháborús és háborús állapotai, végül pedig a trianoni békeszerződés döntése alapján *de jure* is bekövetkező országcsonkolás – valóban „éles cezúrát” jelentettek Tormay Cécile pályáján is, mint annyi más, a századelőn működő írónk gyakorlatában, munkásságában úgyszintén, illetve a magyar történelemben egyáltalán.¹ Ennek a cezúrának, életmód-váltásnak, gondolkodási-tevékenységi átalakulásnak a legszembetűnőbb jele a korábban magát szinte kizárólag az (igényes) egyéni alkotásnak szentelő írónő egyszerűben megnövekedő (frissiben kialakuló és mindjárt megerősödő?) irodalom- és kultúraszervező tevékenysége, illetve ekkortól kezdődően, a jóformán egy csapásra (az) állami szintig emelkedő közéleti aktivitása. Szövegteremtés, publikációs jelenlét és érdemleges jelentékeny, a politikai hatalom, az államvezetés által is tekintélyesként elismert művészi helyiérték, sőt igénybe vett alkotói (civil)kurázsi között a leglátványosabb össze-

¹ KOLLARITS Krisztina: *Egy bujdosó írónő – Tormay Cécile*. Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy, 2010. 58.

kötő kapocs Tormaynál minden bizonnyal az 1920–21-ben két részben közreadott *Bujdosó könyv*, ez a naplószerű narrációs technikával megírt „regény”, vagy inkább úgy terjedelmileg, mint stílusbeli szempontból átpoetizált-regényesített emlékirat,² amelyet hamarosan lefordítottak angolra és franciára: *An Outlaw's Diary* címmel 1923-ban jelent meg Londonban és New Yorkban, franciául könyv alakban ugyan csak 1925-ben adták ki *Le livre proscrit* címmel, de részleteket már 1923–1924-ben közölt belőle több jelentős folyóirat is.)

Aligha szükséges a *Bujdosó könyv*nél nagyobb szabású vagy markánsabb szövegi bizonyítékot keresni arra, hogy Tormay Cécile nyelvészeti gyakorlatában fordulat következett be; hogy a pályáját szecessziós-szimbolista (mese)novellákkal kezdő prózaíró immár dokumentarista, tehát a tényekre, a valós történésekre fogékony és elhatározottan-elkötelezetten valóság-befolyásoló esztétikai teljesítményt – tegyük hozzá, nagyszabású és feszesen koncentrált szerkesztettségű teljesítményt – tett le olvasói asztalára. És céltudatosan azt is kívánt letenni.

A még a 19. század utolsó évtizedére tehető pályakezdés valamint a Horthy-rezsim szolgálatába állított írói-irodalmári, szerkesztői munka és társadalmi-politikai szerepvállalás³ között azonban közel harminc esztendőnyi periódus húzódik meg, amely időszakban Tormay igen szorgalmas és eredményes: jelentős szépirodalmi szerzőnek számított itthon, és valamelyest ismerték a nevét külföldön is. Az újkori prózaírás jóformán kötelezőnek számító (csúcs)műfajában,

² Az író nő átalakuló szemléletének legfőbb dokumentuma maga a *Bujdosó könyv* – úgy egészében, mint egyes, főleg olyan részleteiben, amelyek történetesen az egyéni gondolkodás megváltozásáról szólnak. Ugyanakkor éppen az egyetlen személy által összességében nem átélhető élményrend mutat rá a mű legalább részleges (fél)fictionalizáltságára, így pedig pontosan az „empirikus” Tormay Cécile egyéni felfogására nézve nem érezhetjük megfellebbezhetetlen érvényességgel nyilatkozó koronatanúnak a könyvet!

³ Mint ismeretes, a kultuszminisztériumi vezetés Tormay Cécile-re bízta az 1923-ban a liberális-kozmpolita Nyugat ellensúlyozására és annak bevallott ellenlábasként indított Napkelet folyóirat irányítását, amelynek főszerkesztői tisztét Tormay egészen 1937-ben bekövetkezett haláláig betöltötte.

a regény területén is mutatott be gyakorlatokat, nem is eredménytelenül; első ilyen műve mindjárt nemzetközi visszhangot váltott ki és idővel több fordításban is megjelent,⁴ a másodikkal pedig elnyerte az MTA Péczely-díját.⁵ Legalább ennyire fontos azonban, hogy a kortársi befogadó közeg számára úgy eredendően, mint aztán mindinkább tovább fejlődő módon az alkotói koncentráció szempontjából, meglehetősen emlékezetes, karakteres és eredeti-értékes teljesítményt létrehozó novellistaként érvényesült Tormay Cécile.⁶ Ebben a jól bejáratott írói gyakorlatban jelentett aztán törést a tízes-húszas évek fordulója, amelynek során – nyilván nem egyik napról a másikra, ám mégis logikus, szerves átalakulás folyamatát követve – előbb megváltozott az alkotási koncepciója, majd pedig egyszerűben másfajta: puritánabb, dísztelenebb, célratörőbb művészi szándékokat hordozó alkotások születtek az író művészeti gyakorlatában, mint amilyenek a korábbiak, vagy akár csak a pár évvel azelőttiek voltak. És még ráadásul kisebb számban is az addigi létrehozási átlagnál; a mennyiségi visszaesés éppúgy jellemzője a megváltozott munkafeltételeknek

⁴ TORMAY Cécile: *Emberk a kövek között*. Franklin Kiadó, Budapest, 1911. *Menschen unter Steinen*. Fischer Verlag, Berlin, 1912.; *Au pays des pierres*. Calmann Lévy, Paris, 1914.; *Stoncrop*. London, 1922., New York, 1923.; *I Vidmarkens Bann*, Stockholm, 1926.; *Cuori fra le pietre*. Milano, 1928.; *Fille des pierres (!)* Viviane Hamy, Paris, 1990.

⁵ TORMAY Cécile: *A régi ház*. Budapest, 1914. – A második regény érdemleges külföldi fogadtatása a megjelenési évében kitört I. világháború miatt lehetetlenült el, noha a fordítások néhány éven belül megjelentek: *Das alte Haus*, S. Fischer Verlag, Berlin, 1917; *Uhlwings Hus*. Dahlbergs Förlag, Stockholm, 1918; *Det gamle Hus*. Nytnordisk Forlag, Köbenhavn–Kristiania, 1919. Francia kiadására csak 1942-ben kerülhetett sor: TORMAY Cécile: *La vieille maison*, (trad. Paul-Eugene Rénier), Fernand Sorlot, Paris, 1942. Magyarországi „reneszánszának” vagy újralfedezésének időszakában, a rendszerváltozás környékén jelent meg franciául újra ez a mű: *La vieille Maison*. Vivien Hamy, Paris, 1992.

⁶ Egy Tormay Cécile novellisztikájának változásaival foglalkozó tanulmányhoz szükségesnek látjuk néhány bibliográfiai adat előrebocsátását Tormay Cécile novellái kapcsán, ugyanis eredeti novellás köteteinek beosztását már az 1939-ben megindított Tormay Cécile *Összes Művei* sem követték, az 1990-es évek óta megjelent válogatások pedig tovább bonyolították a helyzetet önkényes, általában tematikus válogatásaikkal. Tormaynak eredetileg négy novelláskötete jelent meg: *Apród-szerellem* (1899), *Apró bűnök* (1905), *Viaszfigurák* (1918) *Megállt az óra* (1924). (Szerk.)

és célkitűzési horizontnak, mint amilyen maga a valamennyire megállapítható – egyébként meglehetősen heterogén mivoltával az esetleges ilyen jellegű értelmezési-elemzési munkálatokat eléggé megnehezítő – elvontabb szövegi képlet, amely az újfajta termés retorikai-stiláris képleteként lehetne kirajzolni. Egyébként az irodalmi, az irodalom határvidékén mozgó és az irodalmon kívüli világból is ismert narrációs formák, elbeszélésmódozatok, elbeszélőműfaji változatok sorában olyasmiket kell feltétlenül megemlítenünk Tormaynál az 1920 körüli vagy húszas évek eleji, majd aztán a húszas évtizedre jellemző alakzatok közül, mint amilyen az én-elbeszélés (*Megállt az óra*)⁷, az E/3 személyű tárgyias elbeszélés (*Az idegen*),⁸ azután az európai romantika szimbolikus-allegorikus műmeséjére emlékeztető elbeszélősszerkezet ismételt felújításai, amelyek a pályakezdést fémjelzték *anno dacumal* (*A vén zsidó szerencséje*. 1908; *A síró ember meg a nevető ember*. 1907⁹), illetve a levél (*Az erdei ház*, 1916) De jelen van még mindig a bizonyos korábbi időszakban döntően meghatározó gyakoriságú újklasszicista zsánernovella (*A siker*, Napkelet, 1924) és a krónika- vagy románc-imitáció (*A sorsfolyó*, Pesti Napló, 1918; *Magyar Asszony*, 1924; *Megállt az óra*, 1924) is. A legutóbb megemlített elbeszélés még 1918-as keletkezésű, s ebből következően még vajmi keveset hordoz a világháborút és a forradalmakat követő, igazán majd csak a trianoni trauma után megérlelődő szemléleti komorságból, pesszimizmusból, negativizmusból. Vajmi keveset – azt nem mondjuk, hogy semennyit sem: a német államisággal és kultúrával összekötődő magyar sors (a novella témája, hogy a bajor Gizella I. István királyunk jövendőbelijeként a Duna vízi útján hazánkba érkezik) 1918 tájkán mintegy *pre-posztmonarchikus* sejtelemként, fé-

⁷ Első megjelenés: Napkelet, 1923. 723–738.

⁸ Első megjelenés: Napkelet, 1927. 764–779.

⁹ *A síró ember és a nevető ember*. Magyar Hírlap, 1907. Napkelet, 1924. I. 325–330.; *Megállt az óra*, 1924.; *A vén zsidó szerencséje*. Magyar Hírlap, 1908.; *Megállt az óra*. 1924.; *Az erdei ház*. 1916.; *Az utolsó dereglye*. 1924.; *Pásztortűz*, 1924.; *A Nép*, 1924.; *Megállt az óra*, 1924.; Brassói Lapok, 1924.

lelemként kezdte foglalkoztatni íróink egy részét.¹⁰ Ez a munka egyébként még szinte semmilyen módon nem hordozza magán a szemléletbeli átalakulás nyomát, ami persze nem szabad, hogy megleljen, mivel 1918-as keletkezésű darabja ez a *Megállt az óra* című könyvnek. Miközben már az említett évből származó *Viaszfigurák* kötet lapjain található olyan elbeszélés, mégpedig a hírneves *Aeterna Hungaria*, amely a magyar történelem problémásságát, hazánk sorsának meglehetősen kallódó jellegét, s az idegen hódítók, megszállóknak a belül, egymás között civakodó magyar mentalitással való találkozását, azt cinikusan értékelő beállítódását tematizálja, amint azt legjobban a novella zárata mutatja meg:

*A nagyparókás császári tiszt szétvetett két lábán hintálta testét, és gonoszul mosolygott. – Így van jól!... Ha ők agyon nem verik egymást, mi sohase készülünk el velük.*¹¹

Az *Aeterna Hungaria* persze meglehetősen kivételt képez a neki helyet adó 1918-as megjelenésű kötetben, melynek anyagában szimbolikus-általános vagy kultúrához-nyelviséghez konkrétan nem kötődő vagy éppenséggel hangsúlyozott idegenségű cselekményeket mozgató elbeszélések találhatók (a régi görögségtől kezdve, Egyiptomon, a Karsztokon és az Északi-tenger vidékén át egészen a pravoszláv

¹⁰ Például Mikszáth Albert (1889–1921), a nagy Mikszáth legfiatalabb, s íróvá lett fia is ebben az évben tartotta szükségesnek „befejezni” apja töredékben maradt, illetve csak a három nyitófejezetig eljutott, ún. „közjogi regényét”, amely egy tengerentúli szerelmi történet bonyolódásának kereteit használja ahhoz, hogy Magyarországnak a monarchián belüli igen sajátos, bonyolult államjogi helyzetét „kulcs” jellegű nagyepikai műben megvilágítsa. (*Az amerikai menyecske. Regény. Mikszáth Kálmán ötlete nyomán írta: Mikszáth Albert. Mikszáth Kálmán előszavával.* „KULTÚRA” Könyvkiadó Rt., Budapest, 1918. A Kultúra Regénytára X.) A mű legnagyobb értéke, kis túlzással, hogy Mikszáth Albert – korrekt módon – szövegileg egy betűt sem használ fel apja regényindításából. Mindenesetre: az év októberétől az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnt létezni...

¹¹ TORMAY Cécile: *Boldogasszony Arkádiában. Nagy novelláskönyv.* Az eredeti novelláskötetek szövegű újraközlése. Jegyzetekkel ellátta: Kovács Attila Zoltán. Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2009. 206.

világig), ezenfelül a kötetzárás hangsúlyos helyén a *l'art pour l'art* eszményének mérlegetől sem teljesen tartózkodó művésznovella áll benne, maga a címadó *Viaszfigurák*¹² – vagyis a redukált vagy akár végletesen leegyszerűsített szimbolika és a „magyar mizéria” tendenciózus megragadása, mint ami az 1924-es kötetet leginkább jellemzi majd, még meglehetősen távol áll anyagától... A művészeti alkalmazások, a témák, a motívumok kavalkádja, tűzijátéka ez még a későbbi szuggesztív funkcionális egyszerűsítéshez, amolyan *szürke intenzitás*hoz viszonyítva.

A (könyv)kontextus

1924-ben megjelent elbeszéléskötete, a *Megállt az óra* bevezetőjében Tormay Cécile a következő baljóslatú futamokkal (egyszersmind gondolatrítmussal) utal arra, hogy újra felvette – fel, a „forradalmak után” megint egyszer – a *mesemondó* szerepét, amellyel ő jól láthatóan a novellistáét azonosítja lényegileg a prózaíró lehetőségei közül:

Azt akarjátok, hogy meséljek?

De hát nem tudjátok, hogy nehéz mesélni, mikor szüntelenül nyílnak az ajtók, és a láng inog a tűzhelyen a jövő-menéstől, hírek osonnak az utcákban, és borzadások futnak végig a földön?

De hát nem tudjátok, hogy mesélni csak olyankor lehet, mikor odakinn nem történnek nagyobb dolgok, mint a mesében?

*Mostanában pedig a világon szanaszét iszonyú dolgok történnek. A valóság nagyobbakat mesél, mint a mesék, és az ember elszégyenli magát, mikor szólni kezdene. A roppant történések tövében minden kicsinynek és feleslegesnek tetszik, amit mondani lehet.*¹³

¹² Maga a címadó *Viaszfigurák* = TORMAY Cécile: *Boldogasszony Arkádiában i. m.*, 206–224.

¹³ TORMAY Cécile: *Ti akartátok...* = Uő.: *Megállt az óra*. Napkelet könyvtára, Magyar Irodalmi Társaság Kiadása, Bp. 1924. (Újabb kiadása: Uő.: *Boldogasszony Arkádiában i. m.*, 305.)

A fenti sorok az írói munkájával, írásművészetével immár politikai-társadalmi hatást is kiváltó és magától értődően kiváltani is kívánó alkotó azon – eléggé megalapozottnak vehető – meggyőződésében fogantak, hogy mintegy közkívánatra működik, kis túlzással él egyáltalán. S ennek a kívánatnak a konkrét tartalma most az: tevékenykedjen, gyakorolja „szakmáját”, töltsse be hivatását. Azaz a „mesemondóé” is a sok egyéb (írói) funkció és feladat mellett vagy ellenében, s akár még az irodalmi megítélésben, irodalomtörténetben háromszáz éve egyoldalúan túlhangsúlyozott és általa is előszeretettel kultivált regénnyel szemben is. Tehát nyújtson át olvasóinak végre egy csokor elbeszélést is, a nemjóját már!...

Emellett a művészeti jellegű és színvonalú írás, illetve az annak megfelelő, azt megelőző vagy virtuálisan megképző szóbeli alap/változat, az *orális kijelentéskonstruktum* egyfajta referencialitásának üzenetét, pontosabban: sajátos referencialitás-képzetének eszméjét (egyúttal eszményét) is kihallani a sorok közül, amely közvetlenül teszi függővé a külső állapotoktól a saját történet-mondói aktivitását, annak hangulati-tematikus alakítását, noha nem feltétlenül és kizárólagosan támaszkodik arra mindjárt önmaga motivikus anyag-merítése tekintetében is. Miként az felismertetik: sokkal inkább a verbális irodalomtradíció előadási előbeszédyszerűsége kerül veszélybe itt – ám egyúttal középponti funkcionálpozícióba is előzőleg! –, és a mesék, a novellák általános *szupernarrátora* (közel az író nő valóságos alakjához) ahhoz az anyához válik hasonlatossá, aki betérve este a gyerekszobába, még csak annyiban biztos, hogy mesével fogja elnyugtatni, lehetőleg mihamarabb álomba duruzsolni gyermekét, ám hogy pontosan miről fog mesélni neki, azt a naptól fáradt, *másra gondoló* agya nem feltétlenül tudja előre, azt alkalmasint menet közben találja ki. S *természetesen* a külvilág is be-beszivárog szűzséibe, áttételes vagy közvetlen utakon, de mindenképp ott van; ha pedig odalent az utcákon netalántán lőnek momentán, hát akkor a mesében is fognak – bármennyire is óvja, védené az érzékeny anya egyébként gyermekét tetteben, szóban egyaránt...

A kisebb gyermek szükségletének hasonlata után rögtön kínálkozik az értelmezőnek a nagyobb gyermekek, sőt felnőttek igényének képes vagy esetleg egyenesen szimbolikus megközelítése: ők nappal, éber álomban, amolyan „kábitószerként”, felejtés-elixírként igénylik, hogy meséljenek nekik. Így talán „nem szökik rájuk hirtelen az éj.” Nos, velük is foglalkozik a szigorú, ám szeretetteljesen gondos Tormay „Mama”, és most, a katalizmus idején, amelyek még mindegyre tartanak, őket is figyelmezteti, legfeljebb kissé másképpen:

Ti mégis akarjátok [ti., hogy meséljek – Zs. Z.], mert szeretnétek, hogy múltjék az idő.

[..]

Feledni, amit velünk tettem, és amit hagytunk, hogy tegyenek; elfeledni... Pedig nem lehet.

[..]

Minden emlékezik...

És mesélni csak olyankor lehet, amikor az emlékek halkabbak, mint a mesék.

Mire a könyvem végére értek, ne feledjétek, hogy megmondtam előre. És majd ha kérdelem: miért néztek rám olyan különösen? Miért rázzátok a fejetekeket? Nem hiszitek, amit mondtam? Jusson eszetekbe: Ti akartátok, hogy meséljek.¹⁴

Mindezek után valami iszonyatosan szörnyű világot, elborzasztó epikai univerzumot várunk a *Megállt az óra* című novelláskönyv anyagától. Ezt az iszonyatot az olvasási tapasztalat metszeteiben részben meg is kapjuk, részben azonban (szerencsére!) nem. Ehelyett egy bár minden sokrétű tematizálása ellenére is nagyjában-egészében egységesen komor elbeszélői modalitás kezd el működni a szemünk (fülünk) előtt – amely sötét festéseivel mindenekelőtt önelemző és társadalom-elemző szigort működtet –, ám az így kibontakozó reményte-

¹⁴ Uo.

lenséggel és annak analitikus megfejtésével gyakran mértéktartó és jófajta didaxis állítódik szembe ország-perspektivikusan, vagyis egyúttal mindjárt a kibontakozás reményét is felvillantva, kínálva. S nem egészen mellesleg Tormay Cécile prózaíró művészetének: narrációs eljárásainak, műfaji klisé-alkalmazásainak stb. bizonyos csúcsai is ezek között az írások között lelhetők fel, ezen írások részpasszusai-ként állnak elénk.¹⁵ Aminek technikai okai is vannak, lévén egyrészt az író az elbeszélő művészete számára általánosságban komorságot, egyszerűsödést, puritán cirádasság-kerülést, a korábban előszeretettel alkalmazott, de immáron meglehetősen öncélúnak tekintett díszítettségi poeticitás mellőzését magával hozó nemzeti fordulata idején – azt konkrétan 1918–1922 között lezajlottnak tekintve 43–47 éves alkotóként – pontosan abban az életszakaszban leledzik éppen, amikor a korábban is aktív prózaíró az általános irodalmi tapasztalat szerint igazán érett és mesteri munkákkal kezd jelentkezni, tehát a szakmai fogások teljes birtokában gyakran biztos kézzel tud és akar is egyúttal – mert a kiteljesedés nem ritkán éppen az egyszerűsítés programja alapján vezet az összefogottság gesztusaihoz – *perfekcionista* redukálni, másrészt pedig – legalábbis a fikcionális kispróza területén – későbbi éveiben már alig hoz létre új elbeszélői teljesítményt, mi által nem áll elő a fizikai lehetősége sem annak, hogy az 1920-as évek közepének saját maga számára felállított novellaírói rekordjait önnön gyakorlatán belül meghaladja.

Az 1920 körüli novelláskötetek

Tormay Cécile-nek a trianoni évtizedfordulón két elbeszélés gyűjteménye is megjelent: a *Viaszfigurák* 1918-ban, majd a *Megállt az óra* 1924-ben – a kettő közötti időtávolságot érezhette viszonylagosan

¹⁵ Amint rengeteg elbeszélő tehetség összteljesítményének a nem éppen elhanyagolható vagy esetenként abszolút csúcsai is a kispróza alkotásrétegben helyezkednek el, legfeljebb az egyoldalú regényközpontúság nem mindig engedi ezt észrevenni.

hosszúnak az újabb elbeszélések közreadásáért szót emelő rajongótábor. Pedig ha még most az egyszer eleget is tettek nyomásának, követelésének, utóbb azután már „nem kapott többet ilyet”; nemcsak rendszerezettebben egybegyűjtött írásokat tartalmazó novelláskötetet nem tett közzé már életében az író, hanem még elszórta megjelentethető kisprózát is alig közölt, írt egyáltalán. Tormay Cécile-t, az ekkorra már vitathatatlanul keresett és *igen jó tollú novellistát* (hogy ezúttal, nem véletlenül, ebben a minőségében nevezzük meg) 1922-től kezdve a Napkelet folyóirat főszerkesztői tisztevel járó szervezési, reprezentatív és szöveggondozói, alkotó-menedzselési feladatok kötötték le, prózaíróként pedig egy idő után teljesen beletemetkezett nagyregényének (regényfolyamának?) készítésébe, amelyet annyira túlméretezett, hogy haláláig sem tudta befejezni.¹⁶

Az egyoldalú regényközpontúság alkotói példájának s annak káros következményének a tanúi leszünk ezúttal: az utolsó novelláskötet azon a téren kezdi el máris felszámolni az őt közreadó – és ezzel saját magát irodalomszociológiailag egy adott műfaj reprezentánsaként éppen megerősíteni látszó – alkotó „novellistaságát”, hogy az marad el belőle egyszerre, ami a megelőző, 1918-as elbeszélés gyűjteménynek viszont még nagyon következetes konstituense, valóságos szervezőelve volt: a (tényleges) kompozíció, illetve bizonyos szöveg-egységesülési sztenderdizálódás, amely egyfajta kötetben belüli intertextuális hatásként jó értelemben uniformizálni tudná s így képes lenne egymáshoz rázni a könyv elősorjázó és igencsak eltérő karaktert mutató kisepikai dolgozatait. A *Viaszfigurák* jóformán valamenyny darabja egy-egy „viaszfigura”-portré, és a könyv végén katonás fegyelemmel várokozik az olvasóra a címadó írás; mintegy visszamenőlegesen (is) igazolva a lineáris olvasás folyamatában amúgy befo-

¹⁶ *Az ősi küldött* átfogó cím alatt futó trilógiának első és második kötete is megjelent 1934-ben (*A csallóközi battyú; A túlsó parton*), ami gyakorlati szinten azt kell jelentse, hogy legkésőbb a harmincas évek fordulójától szinte már csak ezzel a prózaprojekt-tel foglalkozott az író. Az ilyen nagyszabású vállalkozás ugyanis minden egyből lényegi, vagy legalábbis nagyszabású epikai feladatvégzést kizár.

gadóilag megképződött „gyanút”, vagy legalábbis felismerést: miről is van itt szó, milyen zsánerrajz-sorozatról, tényleg. S ha ez az implicit utalás-koncentráció nem lenne elég, a *Viaszfigurák* című kötetzáró szöveg explicit módon is felidézi az előtte felsorakozó írások központi figuráit, rajtuk keresztül végezve egyfajta összegzést, számadást a kötetkompozíció előrehaladásának egyes „állomásaival” kapcsolatban; a „viaszfigurás ember”, a viaszból alakmintázó művész, az utolsó elbeszélés főhőse (különbözik egy, az elismerést nélkülöző, nem megértett alkotó) önnön aktivitásához vonja ennek az elbeszélésnek egy bizonyos pontján a korábbiakban szereplő középponti figurákat:

Dolgozni akart. A Sorsnak a képét akarta megformálni: egy rejtélyes öreg kalmárt, akinek az arca érzéketlen és mozdulatlan, és mégis mindenkinek mást mutat...¹⁷

Mikor elkészült vele, úgy hitte, ez lesz az a viaszfigurája, amely megállítja a meg nem értő odébb menőket. Később még sokszor, nagyon sokszor – mindig a legutóbbi alkotott szobráról hitte ugyanezt... A tengerjáró ifjú halász.¹⁸ Aztán a vén tudós és a gyöngyös egyiptomi királyasszony.¹⁹ És a kalitkás, gondtelt kis madárkereskedő...²⁰ De az emberek nem álltak meg. Talán erősebben kellene hozzájuk szólani, hogy fölnézzenek?...

Ekkoriban formálta meg a dühös, konok vitézek dulakodó csoportját;²¹ a hegyi pásztort,²² akinek vad haja szinte lobogott a viaszban, mintha viharban állna, magasan fenn a hegytetőn, és az örült szobrát, aki a szakadék partján gyermeket vezet...²³

Egyszer, karácsony éjjelén, mikor magába szálltabb, jobb és elhagyottabb volt, mint rendes hétköznapokon, a Megváltót könyörögte

¹⁷ Vö. az *Időtlen bolt* című elbeszéléssel! = TORMAY, *i. m.*, 143–147.

¹⁸ Vö. *A vesztély* című elbeszéléssel! = TORMAY, *i. m.*, 165–170.

¹⁹ Vö. *Az egyiptomi aranykígyó* című elbeszéléssel! = TORMAY, *i. m.*, 176–180.

²⁰ Vö. a *Té csak dolgozzál* című elbeszéléssel! = TORMAY, *i. m.*, 184–188.

²¹ Vö. az *Aeterna Hungaria* című elbeszéléssel! = TORMAY, *i. m.*, 199–206.

²² Vö. a *Fehér halál* című elbeszéléssel! = TORMAY, *i. m.*, 147–160.

²³ Vö. *Az apostol* című elbeszéléssel! = TORMAY, *i. m.*, 194–199.

*elő a viaszból. Nem a mennybeszállót, a dicsfényest, hanem a daróckaftánost, őt, aki ismeri a járást a szegények között.*²⁴

*Tavasszal olykor mesélő kedve támadt. És mosolyogva, könnyedén kicsinyke hercegnőről mesélt a viasszal, pávatollas lovaigról, varázsvesszős boszorkányról.*²⁵ *Nyárban pedig, mikor az erdőkre gondolt, nimfákat és fiatal faunokat formált.*²⁶ *A keze közben úgy nyúlt a viaszhoz, mintha hűvös lombokat hajlítana, mintha erdei forrásba merülne.*

*Akkoriban történt, hogy az erdők kóbor istenei nyomán egy mezítelen gyermek, Erósz támadt az ujjai között.*²⁷ *Karcsú és ragyogó volt, mint egy tiszta láng, és a végzetes fű a kezében olyan hullámos, mint az anyja ajka. Aphrodité... A kovácsműhely kormos mennyezete alatt Hellászról álmodott a mester, és odavágyódása közben egy kicsiny Aphrodité-szobrot bűvölt ki a viaszból.*²⁸

Ezen a viaszfiguráján sok napon és sok éjszakán át dolgozott. Már jóformán elkészült vele, mikor egyszer nagy harangzúgásban virradt a reggel a város fölött. A szoborral a kezében kihajolt az ablakon, hogy megtudja, miért harangoznak.

Fehér ünneplő ruhában leányok mentek misére a műhely előtt a nagy templom felé.

Boldogasszony napja van ma...

Visszafordult az ablakából. És mialatt a gondolatai elindultak tömjénszagú, orgonás, régi templomok alatt, leheletkönnyű viaszréteggel, mint földig omló zarándokköpennyel, ájtatosan eltakarta a pogány

²⁴ Vö. az *Ő volt* című elbeszéléssel! = TORMAY, *i. m.*, 181–184.

²⁵ Vö. *A mesekönyv kis hercegnője* (Magyar Hírlap, 1907) című elbeszéléssel! = TORMAY, *i. m.*, 188–194.

²⁶ Vö. a *Boldogasszony Arkádiában* című elbeszéléssel! = TORMAY, *i. m.*, 170–176. Meg kell jegyezni, hogy nimfák és faunok éppenséggel nem szerepelnek ebben a novellában, ha „jogosan” szerepelhetnének is. Vannak azonban helyettük najádok, hamadriádok, szatírok és kentaurok bőségesen, előfordul Zephürosz, Nárccisz és Echó, név nélkül felbukkan Párizs valamint Erósz. (A felidézés „pontatlansága” ennél az elbeszélésnél valószínűsíthetően a szolgai átvétel mechanikumának kivédésére szolgál az elbeszélő kezén, hiszen más esetekben nagyon is pontos tud lenni.)

²⁷ Vö. a *Boldogasszony Arkádiában* című elbeszéléssel! = TORMAY, *i. m.*, 170–176.

²⁸ Vö. a *Boldogasszony Arkádiában* című elbeszéléssel! = TORMAY, *i. m.*, 170–176.

istenasszony tündöklő mezítelenségét. Gyöngéden összekulcsolta a két halvány kis viaszkezeit, szép fejére aureolát tett.²⁹ Boldogasszony szobrot formált belőle az ünnepre...³⁰

Odaállította a fehér Madonnát is a többi viaszfigura mellé,³¹ és mint tegnap és mint azelőtt, nagy, várakozó tekintetével kinézett az utcába.³²

Egyéb momentumok mellett figyelemre méltó az is, hogy az egyik elbeszélés (a *Boldogasszony Arkádiában*) tartalmi világából nem csak egy figura bukkan elő újra a szobrász mintázásainak keretei között, illetve e jelentős novella sajátosan megoldott kulturális-vallási szinkretizmusának megfelelően az isteni Máriaként azonosítható szereplő több, egymástól hol jobban, hol kevésbé eltérő aspektus(á)ban is előjönni látszik a művész műhelyéből mint megformázott plasztika (Aphrodité, a Boldogasszony, a fehér Madonna).

Ezzel szemben vagy ehhez képest a *Megállt az óra* szövegállománya tulajdonképpen szedett-vedett összegyűjtésnek önmaga együtteseként mindössze *ad hoc* hatást keltő lineárállománya, habár címadása és a címadó írásnak az élre helyezése mindazonáltal egyúttal valamiféle szellemileg erőteljes *modern ziláltság*on belül keresi a biztos teljesítményi pontot, amelyet „a kötetben szereplő legnagyobb szabású írás” kategóriájának tudatos-látványos bevetésével és ezáltal egy kvázi rendezőelv mégis-kijelölésével meg is talál.

S következnek akkor a további „mesék”, a mesenovellák, mégpedig a 2-4. helyen pozicionálva a kötet szövegi előrehaladásán belül. Ám az anderseni, grimmi hagyományhoz illeszthető szimbolikus-

²⁹ Vö. a *Boldogasszony Arkádiában* című elbeszéléssel! = TORMAY, *i. m.*, 170–176.

³⁰ Vö. a *Boldogasszony Arkádiában* című elbeszéléssel! = TORMAY, *i. m.*, 170–176.

³¹ Vö. a *Boldogasszony Arkádiában* című elbeszéléssel! = TORMAY, *i. m.*, 170–176.

³² TORMAY, *i. m.*, 214–215. A szolgálai szorossággal történő visszacsatolást azzal kerüli el Tormay, hogy a *Viaszfigurák* című kötet címadó, egyben sorrendileg tizenkettedik, záró elbeszéléésének motivikus felragadása nem terjed ki a novellagyűjtemény összes többi, tehát mind a tizenegy másik novellára. Hanem csak tíz másikra, mivel egyet kihagy (mégpedig *A fuvola* címűt). És egyébként is ügyel arra, hogy ne a kötetfelépítés mechanikus sorrendjében történjen a visszautalások sora a záró novella („mesternovella”) saját tárgyalási mintázatán belül.

allegorikusan helyzetjelző, helyzetértékelő műmese végül is csak három található a kötetben (*Az utolsó dereglye*; *A vén zsidó szerencséje*; *A síró ember meg a nevető ember*). Az ugyan tagadhatatlan, hogy amint akár a címadó írásé vagy a műmeséké, úgy a kötet többi szövegének a hangütése és szemléleti horizontja, jelentéssugallata egységesen negatív, komor, vagy legalábbis mélabús, ez a komorság azonban nagyon változékony és relatív megjelenésű a különböző írásokban. A *Megállt az óra* kötet összesen hét írásának egyikeként, a kötetfelépítés 7. sorszámára helyeződve egy, a magyar államalapítás idejéhez kötődő, ezen a kereten belül az egyéni sorsot a közösséggel emblematiszusan párba állító történelmi stilizáció (*A sorsfolyó*) szükségképpen nem lehet mentes a perspektivikus történelmi optimizmus bizonyos karakterisztikumaitól sem. Az 5. sorrendpozíciót betöltő novella, *Az erdei ház* helyenként prózakölteményi ritmizáltságú és a látványos retorikus ismétlésstruktúrákba rendeződésre hajlamos, amúgy töredékes hatást keltő és a patológikus narrátor által végzetszerűen meghatározott elbeszélő-keretbe ágyazott idill mégiscsak: *idill*. Az íróról jól ismert „görög történeteinek” sorába illeszthető munka *A siker* a 6-os virtuálsorszám³³ pedig már a témájából, kulturális közegéből következően eleve hellén vitalitást hordoz és jelenít meg önmaga terjedelméhez viszonyítva jelentős méretű szövegtartományokon keresztül, bármennyire is a címével diametrálisan ellentétes szemantikumba fordul végül cselekményének jelentése.

A Megállt az óra című elbeszélésről

Játszódási közeg-váltásra, dimenzió-ugrásra épül a kötet címadó írása, de csak egyre (és még egyre – vissza-váltásként) s így a közép-

³³ „Virtuálsorszám”; amit azért érdemes megjegyezni, mert a kötet egymásra sorjázó írásai nem jelződnék külön sorszámmal is a tartalomjegyzékben, ellentétben például Tormay Cécile két első elbeszéléskötetével, az *Apród-szevelemmel* (Athenaeum, Budapest, 1900) és az *Apró bűnökkel* (Franklin, Budapest, 1905), amelyekben ez – nyilván az intertextuális kötetkohéző formális jelzésének céljából – megtörténik.

pontosan pozicionált törzsszöveget két oldalról, a két végén lehatároló *szövegi/textuális másféleség* a keretesség jellegét adományozza a műnek, amely tematikusan az író *A régi ház* (1914) című regényének lapjain kialakított világot építi fel újra, persze valamelyest másképpen. Azaz a „biedermeier Pest”³⁴ univerzumába vezet el ismét, legalábbis középső, a kereten belüli szövegtartományában. Ezenfelül pedig nem tartózkodik a nagyelbeszélés az aktualizáló társadalmi példázatosságtól sem, sőt, ez a tendencia fővénáját, fő mondanivalóját képezi.

Az olvasás előrehaladtával majdan a keret nyitó részének bizonyuló, hatásosan és emlékezetesen megformált felütés alapszituációja egy ködös este, valamikor a háború és a forradalmak utáni évek időszakából, és valamikor a késő ősz meg a kora tavasz között, kvázi télen. Mesterien érzékletes, ahogy fokozatosan minden és mindenki elmerül az aláereszkedő borzongató homályban, amely kívülről-konkrétan és belülről-jelképesen egyaránt rátelepszik az egész környezetre:

A folyóról bejött a köd a városba. A parti utcákon jött, a lármán át, borzasztó csendesen. A falakat tapogatta, az ablakokra lehelt, és megállt a házak között. Aztán nem mozdult órákon át. Szürkén, vízesen állt és a város szétfoszlott alatta. A házak formái elmállottak, mint a feloszló testek.

Estére már földszínű volt a köd. A tegnapi hó zsíros, fekete csirizbe kenődött szét az utcák kövezésén. A gyalogjárók mentén, mint rothadt burgonya, kormos kupacok apadoztak. Ez is hó volt, mikor leesett.

És az emberek jöttek-mentek a csúszós sárban, sűrűn, idegenül, magányosan. A legtöbben előrehajolva jártak, olyan testtartással, mintha láthatatlan tárgoncákat vonszolnának.

³⁴ Vö. TORMAY Krisztina: *A biedermeier Pest regénye. Tormay Cécile: A régi ház = Nó, tükör, trás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról.* Szerk.: VARGA Virág – ZSÁVOLYA Zoltán. Ráció Kiadó, Budapest, 2009. 232–247.

*Vajon mit fuvaroznak ilyen kísértetiesen? Nem boldogságot! Vilá-
gért sem. Attól nem görnyed úgy előre az ember. Szenvedést fuvaroz-
nak a ködben. Ki-ki a magáét, senki se segít hordozni a másét.³⁵*

Óriási jelentősége támad majd a törzsszövegben annak a kontraszt-
nak, amely a keret forgalomtól mocskolt, nagyvárosi, „modern” hó-
kupacai és a 19. század eleji, biedermeier Pest tiszta, nyugalmat árasztó
behavazottsága, jóformán „tengermélyi” elmerültsége között tárul
fel. Az idillinek tűnő múltba ezenfelül a visszataszítóként ábrázolt
szocialista-modernista agitátor és más tipikusan elborzasztó, kelle-
metlen utcai alakok (a „háború lárváiként” minduntalan előbukka-
nó rokkant katonák, a kérelmezően sivalkodó, kisemmizett asszony
stb.) elől kitérve szintén jólesik majd a menekülés az elbeszélő-főhős
számára.

*Minden mozgott, csak a köd állt, és a kórház lábánál egy katona. Hátát
nekitámasztotta a falnak. Kezét kinyújtotta a ködbe.*

*Hirtelen lesütöttem a szememet. Féltem odanézni, és valami belső
kényszerből mégis oda kellett nézmem. Erősen, figyelmesen... A katona
sapkája alatt nagy fekete pápaszem horga kapaszkodott a füle köré.
Az állát gránát téphette le, félig hiányzott. Olyan volt a szörnyű arc,
mintha megette volna a köd. [kiemelés – Zs. Z.] Jodoformszag ér-
zett, valahányszor mozdult. Az elmúlt háború szaga. A háború állt
ott a vén kórház sűrű falánál. Az emberek elmentek mellette, és már
nem vették észre, hogy kinyújtja a kezét... Dalolva, virágosan indult
egykor, aztán mikor visszajött, letépték a melléről a vitézségét, aztán
visszatették, és most kéreget.³⁶*

Ezenfelül maguk miatt a szörnyű híradások miatt is növekszik a vágy
a középponti figurában (aki nagyon közel áll Tormay empirikus alak-
jához), hogy valamely másik világba lépjen át... Hogy elhagyja, leg-

³⁵ TORMAY, *i. m.*, 306.

³⁶ TORMAY, *i. m.*, 307.

alábbis átmenetileg, azt az univerzumot, amelyet különben sikerrel allegorizál át vagy akár perszonalifikál is mindjárt megjelenítésében, s úgy a mindenre kiterjedő „kődösödés”,³⁷ mint a háborúnak katonák individuális alakjában történő, vagy éppenséggel másmilyen megismerésének révén. Hiszen a hegyes és éles betűs hírek szinte sebzik az elbeszélő főhőst:

„Csonka-Magyarország.” Ez is olyan volt, mint egy vasgereblye. „És a csehek, oláhok, szerbek ostorral telepítik ki a mieinket... A Ruhr-vidék... Francia vérszörvényszék... Tömeges kivégzések Oroszországbán. Kereskedelmi megegyezés a Szovjet és Anglia között...”³⁸

Nem csoda tehát, ha időnként azt a vágyát kell artikulálnia visszatekintően – visszatekintőleges az egész novella perspektívája –, hogy csak:

Menni, elmenni valamerre, ahol nincsenek hírek, ahol nem tudni ezekről a dolgokról...

Majd, kevéssel alább:

Menni... elmenni valahová, ahol el lehet felejteni azt, ami a földön tíz év óta történt, és el lehet felejteni azt az iszonyút is, ami ebben a városban történt. Menni, elmenni oda, ahol nem kell arra gondolni, ami odakinn a nagyvilágban, és idebenn a kis országban is folyton történik. A menekülés szegény, kilátástalan vágya összeszorította a

³⁷ Kiemelésre érdemes, ahogyan az elbeszélő a kórház kezelési „inputját” és „outputját” egyaránt az este, a homály, az amorf érzékelés-tömbök közelebről nem feltétlenül meghatározott, mégis egyértelmű – egyértelműen borzasztó – jelenségeinek képzeletbeli skáláján helyezi el: „A Stábly utca sötétjén ablaktalan, nehéz kocsik himbálódzott át. A kórház udvarából jönnek elő, és halált fuvaroznak. Nagyvárosi halált... A villanyfényben félremlő kórházkapunál egyszerre fehér vászonkabátos alakok mozogtak a ködben. Valami emberi formájú sötétséget emeltek ki a kocsiból, és vitték befelé, mintha undorodó arccal üzletbe vinnének elromlott árut.” (= TORMAY, i. m., 306.)

³⁸ TORMAY, i. m., 308.

szívemet.”³⁹ *Kisvártatva pedig: „Az újságkirakat hírei össze-vissza beszéltek. Úgy rémlett, az egész utca átrohan a homlokom mögött. A nyakamon hideg lebelet futott el. A háború és a forradalom kísérte-
tei [...] Ismét elfogott a menekülés vágya. El szerettem volna menni ebből a terhes világból valahová, ahol nincsenek emlékek és hírek. Csak annyi időre, míg az ember kicsikét kipihenheti magát...”*⁴⁰

Tehát: valamerre, valahová, valahová. Közelebbről nem meghatározott helyre, csak el.

Nem kerülheti el az olvasó figyelmét, hogy az elbeszélőként ugyancsak funkcionáló központi hős közelebbről is egészen pontosan rögzített topográfia koordinátarendszerében leledzik egyelőre. A történések kezdetekor a kis- és a nagykörút közötti apróbb és kevésbé megvilágított utcák valamelyikében (valószínűleg Kőfaragó utcai otthonából) lép ki közterületre, amely levágott hegyű körcikkre emlékeztető módon kirajzolódó, Nyugat felé szűkülő, Kelet felé táguló geometriájú városnegyed középponti tengelyeként, afféle rádiuszaként a Rákóczi utat foghatjuk fel. Erről a környékről halad kifelé a felidéző figyelem alanya a Stáhly utca érintésével, hamarosan el is éri magát a Rákóczi utat, illetve annak azt a pontját, ahová „a Rókus kórház sok megtört világú, szomorú szemével lenéz [...] a kövezetre”.⁴¹ Érdeklődése aztán a Rókus kápolna felé fordul, s mintegy saját figyelmét követve találja magát hamarosan a kapuboltozat alatt, az utcák színénél mélyebben, magában a félhomályos hajóban... Ezen a ponton érdemes hosszabban idéznünk, a nyitó keret és a törzsszöveg közötti dimenzióváltó átmenet narratív fokozatváltását részleteiben, aprólékos előrehaladásában kitapintanunk; az eddigi pontos szituáltság és a környező modern világ szörnyűsége előli homályos irányú, ám határozott menekülési vágy lélektani hitelessége után most a szenzuális-tapasztalati beszámoló higgadt-takarékos tárgy-

³⁹ TORMAY, *i. m.*, 309.

⁴⁰ TORMAY, *i. m.*, 310.

⁴¹ TORMAY, *i. m.*, 307.

szerűsége, illetve megfellebezhetetlen „naturalitásúként”, érvényességüként hangoztatott és tényleg úgy is hangzó önmegjelenítése, önindoklása nyűgözhet le bennünket:

A kápolna hajójában lépések csoszogtak a kapu felé. Valami csörrent. Talán kulcsok? A sekrestyés lángocskája az oltár mellé billegett. A tabernaculum sötéten emelkedni kezdett. Az oltárgyertyák árnyéka inogva a mennyezetig ért.

Ekkor történhetett bennem valami, amire nem emlékezem. [kiemelés – Zs. Z.] *Elindultam, de nem a kapu irányába. Egyszerre úgy rémlett, hogy a sekrestyés lángocskája az oltár mellett egy zajtalanul kinyíló ajtón át alacsony, bolthajtásos szobába tűnik el. Ívelt, rácsos kicsi ablakon még valaminő holdvilágszerű villanyfény vetődött elélem. Az autószirénák sívalkodásai, a villamoskocsik csengőcsörtetései éles karmaikkal még egyszer utánam kaptak.*

A lépésem váratlan lépcsőfokokon zökkent le. Aztán még egy lépcsőfok következett, és még egy... Már csak a sekrestyés gyertyája világított a sötétben. Erőlködve figyeltem a távolodó lángot, és közben lassanként magamon is sajátos távolodást kezdtem érezni. [kiemelés – Zs. Z.]

Egyéb is történt. Az előbb még egészen tisztán láttam, hogy az ember gyertyavéget visz a kezében. Azt is láttam, hogy a nyugtalan láng körül az olvadt sztearin az ujjára folyik. És most mégis, mintha szokatlan formájú kézilámpást himbálna az oldalán. [kiemelés – Zs. Z.] *A lámpa alulról világította meg a karját. Csak ennyi látszott belőle a sötétben.* Nehéz lépésének a zaja nem hallatszott többé.

Hirtelen meghallottam a csendet. [kiemelés – Zs. Z.] *Nagy, rég elfeledett csend volt ez, olyan mit sem akaró, őszinte csend, amilyenre csak a gyermekkoromból emlékezem. A homlokomról le pattant egy hosszú szorítás. Az erek lüktetése nem sietett többé, az idegek maguktól enyhültek, mint szelíd lazításban a soká kifeszített húrok. Ekkor eszméltem rá, hogy valamilyen jó, tiszta hűvösség hull az arcomra, melyen régóta fáj a fáradság.*

Hátraeresztettem a fejemet és magam fölé néztem. Alig felfogható néma változásokba hajlott át minden. [kiemelés Zs. Z.] Oda fenn, két oldalról öreges, furcsa tetők eresze csúszott lassan előre. A tetőkön világítani kezdett a hó. Egyszerre lenn a sekrestyés kis lámpája alatt is hó volt. Hó, amely nem lesz sáros és fekete, mint a rothadt burgonya, de fehér marad, mint a meséskönyvek képein.

Csodálatosan meseszerűvé kezdett lenni az egész, mintha hulló fehér pelyhek között egy régi képbe himbálózott volna bele a sekrestyés lámpája. [kiemelés – Zs. Z.] *Egy különös képbe, amelyen elvétve, nagy havas tetők alatt, kicsiny házak guggoltak magányosan. A lámpa egyre mélyebben hatolt bele a képbe. Behavazott utcaút bukkant fel. Körülötte már csoportba verődtek a házak. Összebúvó tetőiken, fehér prémgallérban feketén, ördögösen ültek a kémények, és pipálva hallgatóztak.*

Mikor visszanéztem, már semmi sem látszott mögöttem, csak fenn, valahol messze, mint a hold korongja, egy világító öreg templomóra. [kiemelés – Zs. Z.] *A torony, amely az órát a magasba emelte, eltűnt körülötte a havazásban. Számlapján belepte a hó a mozdatlan mutatókat.*

Homályosan emlékezni kezdtem. Egy pillanatra az eszembe jutott: Hiszen az óra megállt⁴²

Mint az olvasónak emlékezetes lehet, még „ideát”, a modern és hektikus, rohanó és a jelenből elkívánczozásra ösztönző, zajos Rókus-sarkon tűnt fel először az elbeszélő főhősnek az óra, amely immár működésképtelenné vált:

Jó ideje kínlódtam [...] céltalanul, távolba vágyón, mire ráészmeltem, hogy fenn a magasban egy órát látok. Egyszerre úgy rémlett, mintha számlapján a ködben visszaestek volna a mutatók. Az óra megállt... Körülötte lágyan rajzolódott ki Szent Rókus öreg tornya, a párká-

⁴² TORMAY, *i. m.*, 310–311.

*nyon kibukkantak a homályból a kis kőszentek, és a föld alá süppedő
lépcső élém terítette magát.*⁴³

Toronytól toronyig tart tehát az elbeszélő ön-átzsilipelése, pontosabban toronyóra-látástól toronyóra-látásig, és közben a jellegzetes torony-sziluett, úgy lehet, *ugyanaz* az évszázados időtávolságban. A városrész jó öreg, közismert és eltéveszthetetlen kápolnatornya a tájékozódás biztos pontjaként, jelképes-konkrét biztosítékként magasodik fel. De annak is szimbóluma ez a zömök építészeti sziluett, hogy a misztikusokat megszegyenítő elbeszélői fantáziájatek kizárólag olyan momentumokból rakódik össze beszámolóként ebben a novellában, amelyek érzékelési benyomások által igyekeznek hitelesítődni. Az időutazás, a múltba való átkelés fantasztikumaként mint apró észleletek sora: hihetővé tett módon felfogott apró észleletek egymásutánjaként képződik meg, amely(n)ek linearitásában egyetlen elemnek a távolsága sem akkora az öt eggyel megelőzőtől, vagy eggyel követőtől (vele szomszédostól), hogy az elmondás „igaz”, hiteles mivoltában a hagyományos érzékeléstapasztalat alapján különösebben „kétkedni” támadna kedvünk... Miközben tényleg szabályszerű időutazást „hite” el velünk az elbeszélő saját tapasztalata gyanánt! Ami *természetesen* nem lehet más, mint nonszensz, tudjuk, ennek ellenére plasztikus „érvényességgel” bír előttünk az elbeszélés vonatkoztatási, narratív érvényességi rendszerén belül.

A fentiekben megragadott lépcsőzetesség hitelesíti majd a „meszeszerű” múltból az illúziótlan, kiábrándítóan „próza” jelenbe való visszatéréshez szükséges újabb ön-átzsilipelést is a törzsszöveg/zárókeret szöveghatáron. Érdekesség, hogy ezt a folyamatot már nem egyedül, hanem társaságban kezdi meg a Barbara nevű dédanyjával összetévesztett – vagy annak egy életmomentumát megálmódó, képzelgésesen újraéltető? –, mindenesetre feltétlenül fiatal női figuraként fellépő elbeszélő, akinek ebbéli minőségében éppen házi muzsikában volt része momentán, s éppen most távozik meghívótól.

⁴³ TORMAY, *i. m.*, 309.

– *Megengedi, hogy besegítsem a kocsijába?* – *hallottam egészen a közelből. Az árnyékos szemű idegen nesztelen lépéssel jött mellettem.*

Már kinn álltunk a hóban. A kapu bezárult mögöttünk, és megint olyasmit éreztem, hogy egyszer, valamikor álmodtam ezt. Mielőtt azonban minden az eszembe jutott volna, a gondolatom megint elmosódott. [kiemelés – Zs. Z.] Kocsicsengők közeledtek és nevettek, mint az ezüstszengettyúk a régi operák zenekarában. Aztán elhaladt előttem a csilingelés, távolodott, elmúlt, de kocsi azért nem látszott, és kerékcspás sem maradt a hóban.

– *Megbocsásson* – *mondotta ekkor sajtáságos szomorúsággal az idegen.* – *Régen vártam erre. Még egyszer beszélnem kell kegyeddal, még egyszer hallanom kell a hangját. Még ha azt mondaná is, hogy – nem. Ugyanúgy mondaná, mint akkor... Ajándék lesz, szép lesz a nem is, mert Barbara adja. Nekem adja, és senkivel sem kell megosztanom. Az az enyém marad, egészen az enyém, mindenkorra, amíg élek... – És közben kinyújtotta a kezét, mintha át akart volna venni valamit.*

A hó egyre nagyobb pelyhekben hullott, és a hangja tompán jutott el hozzám, mintha messziről beszélne, egyre messzebbről. Hideg fátyol sűrűsödött közöttünk. Már csak a körvonalait láttam, és csodálatos kérlelő tekintetét. Jóformán egészen eltűnt. Csakis kinyújtott keze látszott még a szép mozdulatban. halványan, egyre halványabban.

Ott, ahol az előbb állt, kis világosság támadt. Mikor jobban odanéztem, úgy rémlett, magányos lámpa fénye himbálózik. Elmosódó, öreg házak tövéén, görnyedten, lassan botorkált alabárdjával egy éjjeli őr.

– *Tűzre, vízre vigyázzatok!* – *Aztán már ez is csak alig hogy haltszott, olyan csendesén zizegett, mint a hópelyhek...*

Az út hosszú volt és sötét. A lámpafényen egyre ritkulón szálltak át a fehér pihék. Egyszerre a sekrestyés jutott az eszembe. Köszvényes ujjai között világított a kis gyertyavég, kezének az árnyéka óriásira növekedett a falon. [kiemelés – Zs. Z.]

A havazás megszűnt, és mintha felülről jönne, nyugtalan zaj hatolt le hozzám. A cipóm orra lépcsőbe ütődött. A falnak támasztottam a kezemet. Még egy lépcső következett és még egy. És minden lépcső-

fokkal nőtt a zaj, zszibongott, dübörgött, zihált. Nyöszörgés, vágy és jajgatás, libegés, bosszú és gyűlölet forrt benne, és ömlött felém.

Küszöbhez értem. Már csak egy sötét kapuív választott el a zaj katlanától. Váratlanul másfajta levegő csapott az arcomba. A város rám lehel. Minden ablakával, minden ajtajával lehel. Rohanásának a szele megcsapott. Összerázkódtam. Hirtelen hosszú tűkkel éles világosságok szúrtak bele a szemembe. Villanylámpák fénye. Sok villanylámpa, izzó gömbök, száguldó fényszórók, égő ablakok...

Sívító autók túlkölte, csörtettek a villamosok, vágattak a kocsik a csirizes fekete hóban. Rikkancsok nyargaltak a ködön át, emberek tolongtak, rohant, kavargott az utca és a város egész szenvedésével hurcolta, gázolta, tiporta önmagát.

Egy pillanatig szédülve támaszkodtam a Rókus kápolna öreg falához. Mire való mindez, mikor másként is lehetne?... A zaj a fejemre szakadt, a jelen tudata a mellemre könyökölt. A csend messze volt. Hasztalan a visszavágyás... Az a csend az övék, nem a mienk. Nekünk mennünk kell, előre, át ezen, át kell esnünk mindenben, hogy kijussunk a csendbe, amely majd a mienk lesz.⁴⁴

Az idegen című elbeszélésről

Valamelyik újabb edíció olyan novellát szerepeltet a *Megállt az óra* című kötet záró darabjaként, amely annak eredeti megjelenésekor biztosan nem képezte az 1924-es kiadású könyv részét.⁴⁵ A közeg-váltá-

⁴⁴ TORMAY, *i. m.*, 324–325. – Már-már úgy tűnhet fel, hogy túlméretezetten idézzük az íróőnek ezt a művét, egyáltalán Tormay Cécile prózáját. Ez dolgozatunk önarányait tekintve talán így is van, vagy majdnem így lenne... Olyan körülmények között azonban, amikor a jelenkori Tormay-kiadások nem ritkán annyira megbízhatatlanok, hogy még a szövegekkel való első ismerkedésre is alig alkalmasak, nehé ellenállni a késztetésnek, hogy legalább néhány bekezdésnyi, egyszer már valóban modernül-érdemlegesen gondozott szövegű elbeszélés-részlet álljon elő a kezünk által a *Bujdosó könyv* szerzőjétől.

⁴⁵ A hiba-példa eklatáns, meg kell jegyezni azonban azt is, hogy az elbeszélések körüli edicionális kavarodás már a harmincas években elkezdődött. Az 1939-es életmű-kiadás, a *Tormay Cécile Művei VIII.* kötete egy bizonyos *Megállt az óra. Áltnok* című

sokra, dimenzió-ugrásokra épülő, egyébként társadalmilag példázatos nagyelbeszélésről, *Az idegenről*⁴⁶ van szó, amely azonban bízvást a nemzeti fordulat kisprózai anyagához sorolható mégis, lévén témájának és kidolgozásának rokon vonásai mellett nem sokkal későbbi keletkezésű csak a háború utáni elbeszéléskötet megjelenési événél, az író által főszerkesztett folyóirat három esztendővel későbbi évfolyamában közreadódva.⁴⁷ S ez az írás minden sötét hangulata ellenére is felrázó, mintegy a béklyózó, cselekvésképtelenséget okozó kábulatból ocsúdtató, a passzív kallódásból, megveretettségből kiragadó hatású végkicsengéssel rendelkezik, menetében pedig a tézisregény passzusainak filozofikus szintjére emelkedik fel – habár nem csekély didaxissal megterhelten – a különböző etikai-politikai nézeteket ütköztetve.

Különben *Az idegen* lapjain olvasható egyik szereplő-bemutató már, könnyen kiszámítható módon, minimum 1927-re, vagy akár még egy kicsit későbbre is helyezi a nagyelbeszélés cselekménytörténének aktualitását:

*Rövidre nyírott angol bajuszt viselt, és az ujján különös pecsétgyűrűt.
Donát észrevette... Egészen olyan volt a gyűrű, mint az, amelyet ő
tizenhárom évvel ezelőtt, a háború elején elvesztett.*⁴⁸

Donátnak mind az egész novella folyamán nem felismert alteregója, amolyan *Doppelgänger*e az idegen, aki az írás legvégén csattanószerűen közli kilétét, miszerint ő a főszereplő korábbi énje, aki olyan fel fogást képvisel mindmáig, amilyen anarchista gondolkodású em-

---

könyvet mutat fel. Holott eredetileg, vagyis önálló publikációként korábban sohasem jelent meg az írónőtől „Álmok” címmel novelláskötet, így az voltaképpen nem is létezik... S ugyancsak a VIII. életmű-kötet *Megállt az óra*-részében bukkan fel *Az idegen* mint annak nyolcadik elbeszélése, miközben 1924-ben még nem szerepelt a könyv első megjelenésében, s későbbi keletkezése miatt nem is szerepelhetett!

⁴⁶ TORMAY, *i. m.*, 360–377.

⁴⁷ Napkelet, 1927. 764–779.

⁴⁸ TORMAY, *i. m.*, 374.

ber ő maga volt a háború előtt.⁴⁹ Az elbeszélésnek az 1924-es kötet-megjelenésnél későbbi keletkezését és közreadását erősíti meg (ha azt a megjelenési adatoknál jobban bármi is megerősítheti) a Thomas Mann *Varázshegyének* (első megjelenés: 1924) bizonyos szöveghe-lyeire emlékeztető, dramatikus kidolgozottságú tézis-vita, amely az eltérő nézetek emblematikus képviselői, azok amolyan megtestesítői között folyik benne. S Tormay Cécile-t meglehetősen erős világiro-dalmi tájékozottság jellemezte. Már *posztzauberbergiánusként* tűnik fel tehát *Az idegen* című novella, lévén Settenbrini és Naphta szen-vedélyes szócsatáit látszik idézni az a mód, ahogyan „az idegen” és „Márton fia, Kelemen mester” között folyik az ideológiai összecsapás a főhős, Donát *követői kegyének* elnyerése céljából, lélekhalászat kere-tei között. S az elbeszélő nem hagy kétséget afelől, kinek az oldalán áll.

Az idegen az 1920-as évek kiemelkedő (komplexitású) darabjai közé tartozik, még hogyha a *Megállt az óra* intenzitását és mélységét nem is éri el. Ez utóbbi ugyanis nemcsak Tormay Cécile egyik epi-kusi csúcsteljesítménye, vagy legalábbis bizonyos szempontból a leg-nagyobb szabású novellája, hanem azoknak a legjelentősebb elbeszé-léseknek a sorába is beletartozik, amelyeket a 20. század első felében magyar nyelven csak írtak.

⁴⁹ TORMAY, *i. m.*, 377.